Міністерство освіти і науки України
Кам'янець-Подільський національний університет імені Івана Огієнка
Факультет української філології та журналістики
Кафедра української мови

Дипломна робота магістра

з теми **ПСИХОЛІНГВІСТИЧНИЙ АСПЕКТ ПРОЗИ А. ДІМАРОВА**

Виконала: студентка 2 курсу
групи Ukr1b-M18
спеціальності 014 Середня
освіта
(Українська мова і література)
Додаткової спеціалізації
Українознавство
Шафронюк Тетяна
Михайлівна
Керівник: к.ф.н., доц.
Беркещук І. С.
Рецензент: д.ф.н., доц.
Галайбіда О.В.

Кам'янець-Подільський – 2019

Зміст

Вступ……..4

Розділ І. Теоретичні засади дослідження індивідуального стилю авторів……...8

1.1. Вплив постмодерністських дискурсів на засоби осмислення міського життя)…….....8

1.2. Термінологічне поле дослідження ідіостилю ……...13

Розділ ІІ. Система засобів формування ідіостилю А.Дімарова…….....19

2.1. Тема й рема, її структурні особливості в контексті творів А. Дімарова…….....19

2.2. Функційна семантика складнопідрядних речень з підрядними присубстативно-атрибутивними в творах А. Дімарова ……..28

Розділ ІІІ. Формування психологічних основ зображення героїв засобами мови.....40

3.1.Характеристика превалюючих тропів (метафора, епітет, порівняння)……40

3.2. Оцінні аспекти творчості А. Дімарова.....45

3.3. Психолінгвістичні аспекти прози А. Дімарова.....53

3.3.1. Діалогізм творчості А. Дімарова……61

3.3.2. Мовний світ сільських і містечкових «історій» А. Дімарова……..67

3.3.3. Мовна естетика сільського повсякдення у творах А. Дімарова……..71

Висновки……77

Список використаних джерел.....81

ВСТУП

На порозі нового тисячоліття людство дедалі більше інкорпорується в урбаністичний простір. Міський спосіб життя поступово, але впевнено набирає стихійного характеру й відповідно трансформує мислення та екзистенцію сучасної людини. Саме тому ми спостерігаємо посилений інтерес до феномена міста як самодостатньої сутності. Воно наділяється певним трансцендентним змістом, спроби декодування якого неодмінно повертають до питання національної ментальності, де разом з усіма уявленнями про речі ховається коріння й естетики образу міста. Подібну думку висловив і відомий культуролог В.Іванов: «Місто в історії водночас і настільки нове явище, що кожне наступне покоління знов і знов починає йому дивуватися, і настільки давнє, що це здивування передається нерідко образами тисячолітньої давності» [15, с. 25].

Лінгвістичне дослідження мови художньої літератури виступає однією з актуальних проблем як вітчизняної, так і зарубіжної науки початку XXI століття. І це закономірно, адже лінгвістика є ключем до з'ясування змістового наповнення висловлювань у тому чи іншому тексті та дослідження системної організації образних мовних засобів, їх місця й функціонального навантаження в його структурі. Мова прозових та поетичних творів надзвичайно «відкрита» для реалізації митцями свободи у виборі лексико-семантичної сполучуваності та виникнення ефекту поетичної несподіванки.

Щодо української ментальності, то вона тривалий час сприймалася сільською, в ній закріпилась установка про ворожість міста як стану свідомості. Причиною цьому є споконвічна непричетність міста до культури української нації: відсоток суто українського населення в містах завжди, навіть з початком індустріалізації, тобто у XIX столітті був мінімальним, тому міста майже ніколи не були носіями ані української мови, ані української культури. За даними перепису 1897 року українцями себе вважали 90 відсотків мешканців села. Основна ознака, на якій базвалася така відповідь – це мова спілкування у сім'ї. Корінні українці ще на початку XX століття сприймали процес урбанізації

як порушення гармонії існування селянина в природі. Саме звідси проростає наскрізний мотив екзистенційного жаху перед великим містом, яке постає залізним, «геометрично» бездушним монстром, що безжально катує людину, нівечить її життя.

В українській лінгвостилістиці існує певна традиція дослідження естетичної функції мови, категоріальних понять стилістики, вивчення ідіолекту письменника (І.К. Білодід, В.С. Ващенко, І.Є. Грицютенко, В.І. Васальський, З.Т. Франко, В.М. Русанівський, С.Я. Єрмоленко. Н.М. Сологуб, Н.С. Дужик). Дослідники зосереджують увагу на характерних ознаках стилю, жанру, поглиблюють розуміння естетичної функції епітетів, метафор, порівнянь, лексичних джерел збагачення художньої мови (С.П. Бибик, А.І. Бондаренко, Л.В. Голою, О.О. Маленко, Н.Г. Сидяченко, Т.А. Єщенко, Л.М. Мялковська).

Явище урбанізації досліджено лише частково, а у творчості А. Дімарова досліджувалося лише у літературознавчому аспекті. Композиція мовлення ж творів А. Дімарова пов’язана з дихотомією Місто / Село. Образи оповідань створюються актуальним членуванням речень та специфікою складних речень А. Дімарова.

Актуальність теми і зумовлена необхідністю вивчення урбаністичної прози та мовних засобів створення образу міста / села, також зумовлена потребою систематизації лексичних і граматичних засобів вираження психолінгвістичних досліджень села / міста в українській мові. Дослідження відповідає сформованим сучасним категорійним підходам до вивчення мовних явищ, оскільки поєднує параметри як традиційної, так і нової лінгвістичної парадигми.

Мета і завдання дослідження. Основною метою роботи є визначення ускладнених речень та понять теми / реми, що вживаються в урбаністичній прозі А. Дімарова.

Для досягнення мети необхідно розв’язати такі **завдання**:

1. Визначити стрижневі поняття дослідження «ідіолект», «ідіостиль», «мова і стиль», «мовотворчість письменника», «образне слово».

2. Дослідити особливості реалізації семантики урбаністичної теми в творах А. Дімарова.
3. Класифікувати вживані письменником певні види речень.

Об'єктом дослідження є тексти збірок А. Дімарова, а **предметом** є певні складні речення та їх актуалізація у прозовому тексті.

Методологічною основою роботи є відомий принцип діалектики – принцип системності.

У роботі використано такі **методи дослідження** як:

– лінгвістичного опису;

– метод компонентного аналізу;

– структурно-семантичного аналізу;

– контекстологічного аналізу.

Практичне значення роботи полягає в тому, що її результати можуть бути використані у розвідках, присвячених розробці загальних питань стилістики, комунікативної лінгвістики. Положення роботи можуть бути застосовані на уроках української літератури, мови, розвитку зв'язного мовлення, лінгвістичного аналізу тексту.

Апробація результатів роботи. Загальну концепцію та результати дослідження обговорено на засіданні кафедри української мови Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка (листопад 2019) року в також на конференціях студентів та магістрантів Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка (квітень 2019 р.).

Структура та обсяг дослідження. Дипломна робота складається зі вступу, трьох розділів, висновків, списку використаної літератури.

У «Вступі» обґрунтовано актуальність теми роботи, визначено об'єкт і предмет, мету, завдання і методи дослідження, висвітлено практичне значення роботи, вказано джерела фактичного матеріалу.

Перший розділ *«Теоретичні засади дослідження індивідуального стилю авторів»* висвітлює проблеми дослідження мовної особистості як об'єкта стилістики.

Другий розділ *«Система засобів формування ідіостилю А. Дімарова»* містить підрозділ, який підтверджує тезу, що місто не є просто темою, топосом чи типом пейзажу. Місто є символом певного типу свідомості як автора, так і його героя. Ця свідомість достатньо рафінована, вона вихована бібліотекою, а не природою, вона пізнала філософські сумніви, розчарування й біль самотності, внутрішню дисгармонію [24, с. 210].

Третій розділ *«Формування психологічних основ зображення героїв засобами мови»* присвячено опису особистої сітки сприйняття навколишнього світу, яка накладалася А.Дімаровим на текст, може передаватися як через підвищення, так і через спад логічного й емоційного

У висновках з’ясовується статус мовної особистості А. Дімарова та мовні засоби творення урбаністичного пейзажу письменником.

ВИСНОВКИ

У роботі розглянуто прозу А. Дімарова. А. Дімаров, як ніхто з сучасних українських письменників, не просто присвятив місту кілька повістей («Квартира», «Лунохід і Квазімодо», «Банани» тощо), а своїми «Історіями...» подав художній варіант суттєвих моментів життя людей у різних просторово-буттєвих обставинах: село – містечко – велике місто. Тому-то науковці розглядають порушені в них морально-етичні аспекти [11], бо увага письменника звернена до аналізу суспільного середовища, розкриття його відносно стійкого стану, визначенню панівних норм поведінки.

Відзначаючи актуальність урбаністичних досліджень у сучасному мовознавстві та літературознавстві, варто підкреслити той факт, що більшість із них носить дихотомічний характер, коли місто і село розглядаються в явній і обов’язковій опозиції.

А. Дімаров, пройшовши від села через містечко до міста, побачив не стільки просторові відмінності, скільки різноманітні за своїми морально-етичними якостями типи, які власне своєю статичністю і дозволяють наблизитися до осмислення такого незбагненного феномена, як *людина.* Усвідомлюючи, що наша розвідка далеко не вичерпала проблему, сформулюємо ймовірні напрямки подальших досліджень:

-морально-етичні вектори персонажів «Історій...»;

-проблемно-конфліктні суперечності, що вирішуються героями творів;

-співвідношення зовнішніх і внутрішніх чинників, що визначають поведінку персонажів;

-мовлення персонажів.

Досліджуючи поняття теми і реми у висловленнях А. Дімарова стверджуємо, що теми висловлень, які включають у свій склад присудки, залежно від загальної семантики висловлень і від контекстних умов можуть називати вже відомі адресату мовлення з різних джерел предмети або події,

тобто дане, а можуть у прихованому вигляді передавати цьому адресату нові знання, тобто означати імпліцитно предикувальне нове. Повідомлення, що імпліцитно передаються темами цього другого різновиду, можуть виражати відношення екзистенції або характеризації.

Ще один можливий тип прагматичної значимості – значення непредикатного нового – для аналізованих тем нехарактерний.

Комплексні теми у своєму вияві не постають рівно рядними, їхній обсяг і структурні типи значною мірою марковані ситуативно-комінкативними завданнями і прямо корелюють з інтенціями адресата. Найрегулярнішим структурним типом комплексної теми слід вважати її препозитивну закріпленість і співвіднесення з позицією підмета або його цілою групою.

Актуальним постає врахування і семантики опорного субстантиву, що своїми лексико-граматичними властивостями передбачає відповідний семантичний тип підрядної частини.

Досліджено, що автор майстерно вводить у свої твори тропи. Вони сприяють більшій дохідливості тексту, увиразнюють і впорядковують виклад, посилюють його переконливість, забезпечують впливовість матеріалу, даючи йому оцінку, а також виконують зображальну та естетичну функції.

З-поміж перших можна виділити іменники різних лексико-семантичних груп, які можуть означати:

1) назви людей*: дядько, сусід, дочка, чоловік, дружина, дівчина, племінник, жінка, подруга, діти, парубок, мати, невістка, хлопець, султан тощо (26,7%): Оживши, Андрій знову пригадав чорняву* ***дівчину****, яка стрічала його на пероні і все не приходила…(А. Дімаров, с. 198);*

2) назви речей*: ключ, рушниця, пилка, тесак, сумка, бідончик, печатка, книга, телефон, картина, килим тощо (9%): Іван підійшов до* ***рушниці****, що стояла в кутку біля дверей, дістаючи гарматними дулами замало не стелі (А.Дімаров 2004, с. 331);*

3) просторові поняття: *шосе, річка, вулиця, стежка, дорога, ліс, степ, долина, двір, поле, море, озеро, парк* тощо (6,9%): *Ступила на **дорогу**, що вела з хутора в невидиме звідси село, рушила обережно до хати (А. Дімаров, с. 663);*

4) назви споруд та їх частин*: зал, будинок, двері, кімната, сходи, стіна, палац, хата, вікно тощо (4,9%): Стояли, напружено вдивлялися в **будинок**, що ледь бовванів сірими стінами… (А. Дімаров, с. 774);*

5) назви рослин*: яблуня, сосна, папороть, кедр, кукурудза, трава, дерево, калина, верба, явір тощо (2%): Тут, під старими кряслатими **вербами**, що розрослися буйно і пишно, було зовсім темно (А. Дімаров, с. 610);*

6) назви тварин*: коза, синиця, кінь, півень, кіт, заєць, ведмідь, комар, лелека, лев, їжак, соловейко, собака тощо (2,5%): І знову ескізи, ескізи – силуети **коня**, який немов повертався з далеких років до нього (А. Дімаров, с. 181;*

7) назви одягу*: штани, шапка, кожух, плаття, капелюх, светр тощо (1%): Андрій аж змокрів у **кожусі**, що йому дали замість пальта (А. Дімаров, с. 505);*

8) назви транспорту*: поїзд, літак, танк, машина, трамвай, трактор, корабель, тролейбус тощо – 41 (2,1%):*

*Санітарний **поїзд**, на який посадили після санбату Андрія, більше тижня повзав по Україні… (А. Дімаров, с. 196);*

9) назви адміністративно-територіального поділу*: область, дільниця, село, район, місто тощо (1%): В **містечку**, в якому він служив, щодня виникали нові й нові, одна тривожніша іншої, чутки (А. Дімаров, с. 236);*

10) назви підприємств, установ, організацій*: бібліотека, молокопункт, інститут, музей, фірма, колгосп, поштамт, школа, завод тощо (2,8%): Згадав про центральний **поштамт**, біля якого завжди юрмились парочки (А. Дімаров, с. 9);*

11) назви явищ природи*: злива, вітер, роса, туман тощо (3%): Ось уже виткнулося й сонце, ясне, червоне, як жар; і всі довкола поля, весь оцей степ неосяжний спалахнув, заграв, заіскрився, зарухався, відбитий у мільярдах*

***росинок**, що тремтіли, текли, розсипалися й знову збирались докупи (А.Дімаров, с. 661);*

12) назви дій*: розмова, інтерв'ю, спів, бій тощо (1,6%): Він не належав до балакучих людей, не встрявав у суперечки або **дискусії**, які частенько точились на кафедрі (А. Дімаров, с. 490);*

13) назви продуктів, їжі*: пиріжки, паляниця, галушки, морозиво, яблуко, чай, сік тощо (1,7%)Потім вони снідали: давно Мадюдя не ласував такими пухкими та білими варениками (А. Дімаров, 130);*

14) назви меблів*: стіл, табуретка, диван, лава, стілець, ліжко тощо (1,2%): Василь Гнатович сів на єдиний **стілець**, що стояв перед Нелею, одкинувсь на спинку (А. Дімаров, с. 31);*

15) назви посуду*: чашка, келих тощо (0,3%);*

16) назви держав і територій*: царство тощо (0,3%);*

17) назви частин тіла людини*: голова, нога, серце, щічки, рука, око, спина, волосся тощо – 46 (2,3%): У професора **рука**, що чарку тримала, біла та ніжна: здається легкою, як пух (А. Дімаров, с. 49).*

Виявлено, що, завдяки тропам, поетична мова автора будує вигаданий, уявний, іноді фантастичний світ.

Отже, у творах А. Дімарова є безліч епітетів, метафор, порівнянь, які виконують функцію зображення / протиставлення міста. Вживання цих засобів у художньому контексті зумовлює появу інших слів-понять, образних епітетів і метафоричних переносів, зрештою формує самий ідіостиль поета.

А. Дімаров – письменник неабиякої сили й обдарування, непересічна особистість, патріот своєї держави, справжній урбаніст XX століття. Він написав небагато за кількістю, але багато за змістом. Його слово й досі бентежить душу багатьох читачів. Повісті А. Дімарова – це одна з перлин української літератури.

ЛІТЕРАТУРА

1. Арутюнова Н.Д. Предложение и его смысл. Москва: Наука, 1976. 383 с.
2. Ахманова О.С. Словарь лингвистических терминов. Москва: Советская энциклопедия, 1969. 606 с.
3. Бахтин М. Эстетика словесного творчества. Москва: Искусство, 1979. 172 с.
4. Белошапкова В.А. Современный русский язык: Синтаксис. Москва: Высш. шк., 1977. 248 с.
5. Бибик С.П., Єрмоленко С.Я., Пустовіт Л.О. Словник епітетів української мови Київ, 1998. 390с.
6. Бойцун І. Є. Літературно-мистецький Харків у книзі Миколи Бажана «Думи і спогади». *Слобожанщина: літературний вимір*: Збірник наукових праць. Вип. IV. Луганськ: Альма-матер, 2006. С. 15 – 22.
7. Братусь М. Кольористичний епітет як ознака тоталітарної доби (за творами І. Багряного). *Дивослово*. 2001. №5. С.14-15.
8. Бусел В.Т. Великий тлумачний словник сучасної української мови (з дод. і допов.). Київ, Ірпінь: ВТФ „Перун”, 2005. 1440с.
9. Буслаев Ф.И. Историческая граматика русского язика. Москва: Учпедгиз, 1959. 623 с.
10. Веселовский А. Историческая поэтика. Ленинград: Гослитиздат, 1940. 149с.
11. Вихованець І.Р. Граматика української мови. Синтаксис: Підручник. Київ: Либідь, 1993. 368 с.
12. Гурманська А. «Не заплющуй, господи, очі...» (повість А. Дімарова «Тридцяті...»). *Слово і час*. 2004. № 8. С. 23 – 29.
13. Загнітко А.П. Теоретична граматика української мови: Синтаксис: Монографія. Донецьк: ДонНУ, 2001. 662 с.
14. Етимологічний словник української мови. В семи томах. Т.1. А-Г . Ред.. колегія О.С. Мельничук (гол. Ред..), І. К. Білодід, В. Т. Коломієць, О.Б. Ткаченко. Київ: Вид-во «Наукова думка», 1982.

15. Єфименко О.Є. Концепт «степ» в українській мові: словникова, текстова і психолінгвістична парадигма: автореф. дис…. канд.. філолог. наук Харків, 2005. 19с.
16. Иванов В. К семиотическому изучению культурной истории большого города. Труды по знаковым системам. Тарту, 1986. Вып. 19. С.25.
17. Копаленко О. Урбаністичні уявлення В.Підмогильного у світлі шпенглерівської концепції. *Слово і час*. 2002. №8. С.79-83.
18. Кочерган М.П. Загальне мовознавство: підручник для студентів філологічних спеціальностей вищих закладів освіти. Київ: Видавничий центр «Академія», 1999. 417с.
19. Кочерган М.П. Лексико-семантична система мови. *Загальне мовознавство.* Київ, 1999. С.118-136.
20. Крылова О.А. Спорные вопросы актуального синтаксиса. *Коммуникативно-синтаксический и стилистический аспекты анализа текста*. Москва: УДН, 1978. С. 3-20.
21. Кульбабська О.В., Кардащук О.В. Текстотворча функція епітета в художньому тексті. *Вісник Харківського національного університету*. №742. Серія філологія. Вип. 48. С.256-264.
22. Лотман Ю.М. От редакции. Уч. зап. Тартус. ун-та. Тарту, 1984. Вып. 664.(*Труды по знаковым системам. Семиотика города и городской культуры)*. С.3.
23. Лукашевич М. П., Туленков М.В. Спеціальні та галузеві соціологічні теорії: навч. посіб. 2-е вид., допов. і випр. Київ: МАУП, 2004. 464 с.
24. Міжнародна наукова конференція «Місто – як – текст: Літературні проекції» 10 – 11 вересня 2009 року. Інститут філології Бердянського державного педагогічного університету. Программа. 26с.
25. Монахова Н. Проза В. Підмогильного: гендерний аспект. *Актуальні проблеми сучасної філології. Літературознавство:* Зб. наук праць Рівненського державного гуманітарного університету. Вип..8. Рівне, 2000. С.212.

26. Науменко Н. Вільновіршова карта міста: урбаністичні мотиви у верлібристиці ІІ половини ХХ століття. *Актуальні проблеми літератури і фольклору.* Наук. зб. Випуск 12. Донецьк: Норд-Прес, 2008. С. 303 – 314.
27. Поліщук Я. Міфологічний горизонт українського модернізму. Монографія. Івано-Франківськ, 2002. 392 с.
28. Сасіна В. Компаративні і метафоричні епітети. *Мовознавство*. 1981. №2. С.74-76.
29. Сиротенко В. Проблема моральності й аморальності у повісті А. Дімарова «Я теж людина». *Література. Фольклор. Проблеми поетики*. Зб. наук. праць. Вип. 16. Київ: Твім інтер, 2003. С. 126 – 132.
30. Сиротіна В.О. Про специфіку словесних значень у художньому тексті. *Мовознавство*. 1981. №1. С. 34–42.
31. Скорбач Т.В. Мовний образ простору в поезіях М. Семенка і В. Поліщука: автореф. дис. ... канд. філол. наук. Харків, 1999. 18с.
32. Словник української мови: В 11-ти т. Київ, 1970-1980.
33. Смертін В.С. Короткий словник літературознавчих термінів. Тернопіль: «АМБЕР», 1997. 80 с.
34. Соболев П. Художественная картина мира. Ценностная значимость. *Художественное творчество. Вопросы комплексного изучения*. Ленинград: Наука, 1986. С. 32–36.
35. Сологуб Н.М. Мовний портрет Яра Славутича. Київ: Дніпро; Вінніпеґ: Українська Вільна Академія Наук, 1999. 265с.
36. Сологуб Н.М. Мовний світ Олеся Гончара. Київ: Наукова думка, 1991. 149с.
37. Сучасна українська літературна мова: Синтаксис. Київ: Наукова думка, 1972. 516 с.
38. «Українська мова». Енциклопедія; за ред. Русанівського В.М., Тараненка О.О., Зяблюка М.П. Київ: «Українська енциклопедія» ім. М.П.Бажана.-2000. С.307-309.
39. Федосюк М.Ю. Данное и источники его появления в высказывании.

Синтаксис и стилистика: функциональный аспект. Москва: УДН, 1982. С. 10-22.

40. Фоменко В. Г. Місто як тло суспільних проблем у творах луганського письменника Миколи Ночового. *Слобожанщина: літературний вимір*. Матеріали V Всеукраїнської наукової конференції. 9 лютого 2007 року. – Вип. V. Луганськ: СПД Рєзников В. С., 2007. С. 161 – 166.
41. Чередниченко І.Г. Складнопідрядне речення в сучасній українській мові. Чернівці: Вид-во Чернів.ун-ту, 1959. 134 с.
42. Чернец Л. Литературные жанры: Проблемы типологии и поэтики. Москва: Изд-во МГУ, 1982. 191 с.
43. Шевельов Ю. Шостий у гроні: В.Домонтович в історії української прози. *В.Домонтович. Проза: Три томи*. [Б.м.]: Сучасність, 1989. Т.3. С.522.
44. Шутова Л.І. Епітет в українській поезії 20-х рр. ХХ ст.. (структурно-семантичний аналіз): автореф. дис…. канд.. філолог. наук. Київ, 2003. 18с.
45. Чабаненко В.А. Асоціація як універсальний чинник мовного розвитку. Мовознавство. 2005. №3-4. С.132-137.

СПИСОК ЛЕКСИКОГРАФІЧНИХ ДЖЕРЕЛ

46. Великий тлумачний словник сучасної української мови: уклад. і голов. ред. В. Т. Бусел. Київ ; Ірпінь : ВТФ Перун, 2003. 1440 с.
47. Сучасний тлумачний словник української мови: 65 000 слів: за заг. ред. В. В. Дубічинського. Харків : ВД «ШКОЛА», 2006. 1008 с.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ІЛЮСТРАЦІЙ

1. Дімаров А.А. Біль і гнів: Роман. Київ: Україна, 2004. 928 с.
2. Дімаров А.А. Містечкові історії: Повісті. Київ: Рад. письменник, 1983. 558 с.

3. Дімаров А.А. Самосуд: Повісті. Оповідання. Етюди. Київ: Укр. письменник, 1999. 221с.

4. Дімаров А.А. Божа кара:Повісті. Оповідання. Етюди. Київ: Укр., письменник, 2009. 427с.

5. Дімаров А.А. Блакитна дитина. Гуси-лебеді летять. Харків, 2008. С. 290.